

Kiszolgált öreg bakák és a Nagy Háború hősi halottai ^[1]

Hadtörténeti források az Országos Levéltár törvénygyűjteményéből (1715–1917)

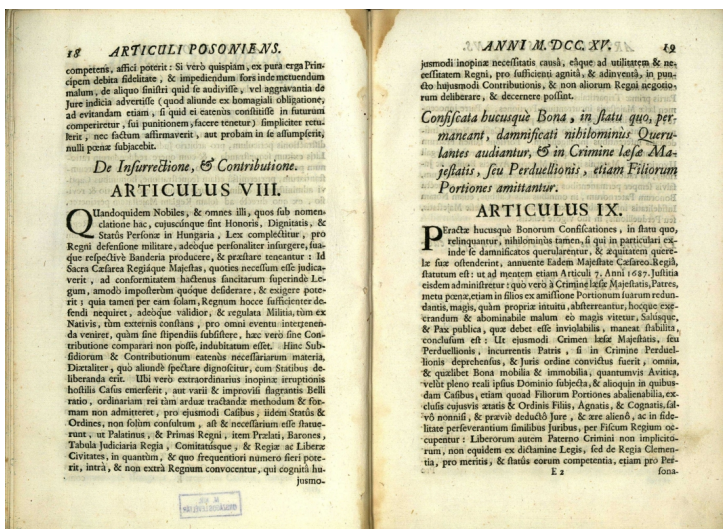
A király által is hitelesített törvények eredeti példányainak megőrzéséről az Országos Levéltár gondoskodik. Áttekintésünk katonai témájú törvényeinket használja forrásként, és az első világháborús megemlékezés sorozathoz, valamint az intézményben folyó katonaaállítási digitalizálási projekthez kapcsolódva született. Az Országos Levéltár Mikrofilmtárban őrzött katonaaállítási lajstromok gyűjteményében (1756–1918) fennmaradt iratok által lefedett évkör több uralkodó kormányzását is érintette – Mária Teréziától IV. Károlyig.

Törvénykezése során mindegyik uralkodó foglalkozott a szinte megkerülhetetlen katonai kérdésekkel. A lajstromok által rögzített utolsó sorozások az 1918. évvel zárulnak. Ez az év egyúttal az első világháború záró éve is, azé a háborúé, amelyben a ma élő magyar családok nagyapái, dédapái a nemzet hőseivé váltak.

Katonaállítás a 18. században

Az állandó hadsereg felállítása és a hadkiegészítés

Magyarország történelme 1526 után közel négyszáz éven át szorosan összefonódott a Habsburg-birodalommal. Ebből a tényből fakadóan a katonai kérdéseket, azon belül jelen esetben a hadkiegészítés illetve a sorozások történetét is a Habsburg-birodalommal összefüggésben kell vizsgálnunk. A birodalmi pénzen fogadott zsoldos hadseregben különböző nemzetiségű katonákat, így magyarokat is találunk. Hazánkban az állandó hadsereg felállítása a 18. század elejére nyúlik vissza, amikor III. Károly az 1715. évi VIII. törvénycikkben ekképpen rendelkezett: *„Mint hogy azonban csupán ezzel [ti. nemesi felkelés] emez országot elegendőképpen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani.”*

1715. évi VIII. törvénycikk a felkelésről és adózásról

Mint hogy a nemesek, és mindazok, kiket a törvény Magyarországon ez elnevezés alatt összefoglal (bármely tisztségű, méltóságú s állású személyek legyenek) az ország védelmére katonáskodni, tehát személyesen felkelni s illetőleg saját bandériumaikat előállítani és kiindítani tartoznak:

- 1. §** Ezt Ő császári és királyi szent felsége, valahányszor szükségesnek ítéli, az ekkor erre nézve alkotott törvények értelmében, mostantól jövőre is megkívánhatja s követelheti.
- 2. §** Mint hogy azonban csupán ezzel emez országot elegendőképpen megvédelmezni nem lehetne, sőt inkább minden eshetőségre erősebb és úgy bennszülöttekből, mint külföldiekből álló rendes katonaságot kell tartani, mely kétségtelen, hogy zsold nélkül fenn nem állhat, ezt pedig adózás nélkül beszerezni nem lehet: ezért az erre szükséges segélyek és adók dolgában a karokkal országgyűlésileg (hova tudomás szerint különben is tartozik) kell határozni.
- 3. §** Ha pedig a véletlen ellenséges betörésnek rendkívüli esete merülne fel, vagy a változó s előre nem látható rögtönös háború tekintete az ilyen fontos ügy tárgyalásának rendes módozatát s alakját nem engedné: ily esetekben ugyanazon karok és rendek nemcsak tanácsosnak, hanem szükségesnek is találják, hogy a nádorispánt és az ország primását, meg a főpapokat, bárókat, a királyi ítélő táblát, a megyéket és szabad királyi városokat, a mennyire lehet, s minél nagyobb számban az országban, s nem azon kívül, összehívják.
- 4. §** Kik megvizsgálván az ily véletlen szükség okát, s azt az ország hasznára és szükségére elegendőnek ismervén s találván: az ily adókövetés dolgában (s nem az ország egyéb ügyeiben is) tanácskozhassanak és határozhassanak.

A magyar nyelvű átirat a www.1000ev.hu oldalról származik

Magyarország vállalta, hogy a közös hadsereg fenntartását rendszeresen adóval segíti. A hadsereg felállítása vegyes módszerrel – kötelező jellegű állítással és önkéntes toborzással – történt, ezt egészítette ki veszedelem esetén a nemesi felkelés (insurrekció). Mivel a nemesség csak háború esetén tartozott katonáskodni,

a törvényben előírt katonáskodási kötelezettség elsősorban a jobbágyságot érintette. A törvény nem rendelkezett a részletekről, ezeknek a kérdések kezelése a Haditanács hatáskörébe tartozott. A megyék, városok feladata volt a területükön állomásozó vagy azon átvonuló haderők étellel, takarmánnyal való ellátása, illetőleg a katonák szállásának biztosítása. A lakosságot nagymértékben megterhelte a beszállásolási kötelezettség (kvártély), melynek során nemcsak a katonákat kellett elhelyezni, hanem a lovakat is. Mindezzel együtt járt a bakák és lovaik élelmezése (porció) és esetleges szállítása (forspont). A jobbágyság ezeket a terheket gúnyneven *Forspont Pétemek* és *Porció Pálnak* hívta. Az első kaszárnyák ugyan már Mária Terézia idejében megépültek, elterjedésük azonban csak jóval később, a 19. században vált általánossá.

A gyakorlatban az uralkodó a Haditanács javaslata alapján a hadsereg kiegészítése céljából mindig meghatározott főnyi katonát kért a rendektől. 1741-ben például a karok és rendek a szorongató körülményekre tekintettel 21 622 fő gyalogos zsoldos katona állítását ajánlották fel Mária Teréziának. A nemesi felkelés ugyanakkor lovasok állításával vette ki a részét a katonai terhekből. Miután az országgyűlés megajánlotta az újonclétszámot, mely az aktuális politikai helyzet függvénye volt, megkezdődhetett a hivatalos újoncozás.

Toborzás

Újoncmegajánlaskor a rendek minden egyes alkalommal kikötötték, hogy az újoncállítás végeztével a toborzás ismét érvénybe lép. Az önkéntesek toborzása, németes szóhasználatnál kifejezve **verbuválása** jelentette a hadkiegészítés alapját, melynek során a legények saját elhatározásukból vállalták a katonai szolgálatot.

A toborzás lefolytatása nemcsak történelmi, hanem néprajzi szempontból is különleges események tekinthető. A verbuválás a helységháza előtt, a piactéren vagy a templomtéren vette kezdetét, ahová leszúrták a katonáskodást jelképező kardot és zászlót. A toborzást végző katonák legtöbbször nyalka huszárokból kerültek ki, akik táncukkal, viselkedésükkel igyekeztek lenyűgözni az ifjakat. Egyesek közülük nem is katonai pályafutásukkal, hanem inkább tánc tudásukkal szereztek maguknak hírnevet. Ilyen személy volt például Egres Kís Lajos, egy Túrkevérről származó árvaifjú, akiből messze földön híres verbunkos huszár lett. A toborzás elengedhetetlen kelléke volt ezen kívül az étel és a bor, valamint a zenét biztosító dudás pásztor vagy muzsikáló cigány. A mulatozás során a toborzó katonák a katonaélet szépségeit ecsetelték, a verbunkosok járták a sarkantyú-pengetős, kurjongatós táncot.

Verbunkos-jelenet – 19. század eleje,
ismeretlen festő műve

Toborzás – színezett litográfia
(Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok)

A tánc mellett szólt hangosan a katonaének is:

Huszár vagyok, kedves babám, az is maradok,

Szemedszínű dolmányomon sárga gomb ragyog.

Uccu, peng a sarkantyúm,

Csekély gondom, semmi bűm,

Csak úgy vigadok!

A mulatozást követő napokban járultak az ifjak a sorozóbizottság elé, ahol nyilvántartásba vették őket. A legények különböző okok miatt adták katonáskodásra a fejüket: volt, akit a mulatozás hevében, pillanatnyi döntés alapján csapott fel katonának, másokat szerelmi bánat emésztett, szerepet játszott a messzi tájak vonzása, a kalandvágy, a társadalmi felemelkedés lehetősége vagy akár a (megérdemelt) börtönbüntetés elkerülése is. A társadalmi felemelkedésre jó példát szolgált *Wóber Antal* (1771–1852), aki kötelverő legényből lett tábornok, *Becsey István* (1805–1865) pedig katonai mérnökként vált **híressé**.

Erőszakos módszerek

Toborzás során a legeredményesebbnek mindig a huszárezredek bizonyultak, ide álltak be legszívesebben a férfiak. A gyalogos katonaságnál azonban az önkéntes toborzás soha nem hozta meg a kívánt eredményt, nem jött össze az országgyűlés által kiadott létszám. Ekkor következett az erőszakos katonafogdosás, hiszen a létszámot mindenképpen ki kellett állítani. Sor került a csavargók, duhajkodók, vándorló mesterlegények, urasággal szembeszálló kötéllal történő befogására. A részeges, kötözködő „falu rossza” előbb-utóbb a hadseregben kötött ki. Az erőszakos módszerek bizony melegágyát jelentették a túlkapasoknak, nem ritkán éjszaka, álmukban törték rá a kiszemelt legényekre. Ne csodálkozzunk hát azon, hogy újoncozás idején elnéptelenedtek a falvak, mivel a legények a lépokba, mocsarakba menekültek a katonáskodás elől. Az alábbi népdal is ezt örökíti meg:

Már minálunk verbuválnak kötéllel,

Elviszik a szegény legényt erővel.

A gazdagnak öt-hat fia, nem bántják,

A szegénynek, ha egy is van, elrántják.

Mert a gazdag győzi pénzzel, bankóval,

A szegény csak siralommal, jajszóval.

A megyei levéltárak számos peres iratot őriznek, melyek azt vitatják, hogy a toborzott illetőleg befogott katona születési helyének vagy tartózkodási helyének kvótájába számították-e be. Újoncozáskor a legények életkorát bemondásra vagy szemre döntötték el, az egyházi anyakönyvek által rögzített adatok felhasználására csak jóval később került sor. Életkor tekintetében nem voltak válogatások a sorozóbizottságok, 16 és 40 év közé tehető a katonasorba lépők életkora.

Katonaállítás a 19. században

Ez az évszázad már szabályozottabb és ezzel együtt emberségesebb körülményeket hozott a katonáskodás terén. A szolgálati idő maximalizálása, a sorshúzásos rendszer bevezetése jelentős eredménynek tekinthető. Törvényben megjelenik a katonai alkalmasság és az életkor kérdése is. Az 1807. évi I. tc. 2. paragrafusban ezt olvashatjuk: „Az újonczok fölvetélénél nem a szép alakra és mértékre, hanem a testalkatra legyenek tekintettel, úgy, hogy azőt láb magas, de különben egészséges és erős testű s a katonai terhek elviselésére alkalmas újoncz is fogadtassék el, ha csak már 24-ik életévét el nem érte, s annál fogva további

növekedésre reményt nem nyújt.” Utalást találunk arra is, hogy a sorozó tisztek 1802-ben utasítást kaptak az egészségügyi alkalmasság kritériumait illetően. Ugyanezen törvény a toborzások eredménytelenségét arra vezeti vissza, hogy a magyar katonák nem értik az idegen vezényszavakat, ezért nem adják katonáskodásra a fejüket. A törvény ennek orvoslására rendelkezett tehát arról is, hogy a magyar ezredekben olyan tiszteket alkalmazzanak, akik a magyar nyelvet beszélnek vagy született magyarok. Az előléptetések és jutalmazások rendszerével is igyekeztek kedvet csinálni a katonalethez: a hadi érdemeket nemeslevéllel, jószág adományozással kívánták jutalmazni, a hűsz évet leszolgált katonáknak pedig bizonyos kedvezményeket ígértek.

Az országgyűlés határozta meg a népesség létszámához igazodó kulcsszámítás segítségével, hogy mely területről hány újonc állítását kell foganatosítani. Vallási alapon az izraeliták eleinte mentességet élveztek a katonáskodás alól, ennek megszüntetése II. József uralkodása alatt kezdődött meg. Az izraelitákat eleinte fuvaros szolgálatra osztották be, 1808-ban már törvényben is megjelenik a zsidók népességarányos hadkötelezettsége.

A toborzott katonák a kezdetekben örökös szolgálatra kötelezték el magukat; akit egyszer a hadsereg beszüppantott, az haláláig, megrokknásáig vagy időskori gyengeségéig ott is ragadt. A legtöbb évet szolgált katonára címet *Skultéty László* (1738–1831) zászlótartó huszárnak adományozta az utókor. Férlárvaként, 12 évesen kezdte katonai szolgálatát, több mint 80 évet töltött mundérban. Az eset ugyanakkor más szempontból is kivételesnek tekinthető, hiszen Skultéty nem fogadta el a neki 76 éves korában felajánlott obsitos (elbocsátó) levelet. Az obsitos levél megszerzésére rendszerint egyetlen módszer kínálkozott, tudniillik ha a katoná maga helyett másvalakit állított. A szolgálati idő megállapítására először 1830-ban került sor, amikor a katonai szolgálatban eltöltött időt tíz évben maximálták.

Sorsvonás

A katonáskodás történetében lényeges változásnak és egyúttal érdekességnek is számít az ún. sorsvonásos módszer bevezetése, amellyel a szerencsére bízták a katonaköteles ifjak sorsát. A sorshúzás alkalmazásának kezdetéről eltérő információkat találunk. Törvényben először az 1840. évi II. tc. 3. paragrafus említi, Kölcsey azonban már 1830-ban így ír a **sorsvonásról** : „*Hazáért, ha kívánatik, fegyvert fogni, nemes és nemtelen különböző mód szerint ugyan, de mindegyik köteles. Ha már egyszerre minden fegyvertfoghatónak minden kifogás nélkül felkelni kellene, a közös helyzetben ki fogna méltán békétlenkedni? De midőn csak némelyekre van szükség, midőn például tízből csak egynek kell magát a házi csendből kiragadni; s hosszú, kétes úthoz készíteni; nem természetes-e, ha mind a tíz nyugtalanul, feszülő kebelrel várja az elhatározó pillantást. Emeljünk már most hatalomszavát, s mondjuk a tíz közül egyiknek: te leszel, aki távozni fogsz! Nem fáj-e neki, hogy hatalom, hogy önkény által a többiek sorából kiválasztott? Kérdeni fogja magában: miért éppen én? Nem egyforma kötelesség fekszik a többen is? Ésők szabadok, s nekem áldozatra kell indulnom; mivel másnak úgy tetszett! Mi sokképpen, Tek. Küldötsé, mi keserűnél keserűbben forr e gondolat a kényszerített ifjú keblében! S mi másképpen fog minden állani, ha önkény helyébe sors lép fel! Akkor nem egy a tízből, akkor mind a tíz válogatás nélkül hajlik meg a kötelességnek. Isten előtt egyforma minden, Isten uralkodik királyon s koldúson, Isten szava szól a sorsvonásban; s kit az ő akarata választott ki társai közül, az jól tudja, miképpen sem szegénysége, sem mások részrehajlása, sem semmi egyéb nem okozta a kimenetelt; hanem a sors, miben megnyugodni nagy és kicsiny, erős és gyenge egyformán kénytelen.*”

A sorshúzásos módszer lassanként a hadkiegészítés fő formája lett, bár a toborzás (verbuválás) és a kötéllal történő katonafogás, mely során a csavargókat gyűjtötték be, szintén tovább élt. „*A sorsvonás előtt a számba jövő ifjakat először korosztályok szerint összeírták, majd ahányan voltak, annyi pálcikát vagy lapocskát készítettek, ezekből minden egyes legénynek húznia kellett. Utána mindazokat, akik a helységre kivetett létszámnál alacsonyabb számot találtak kiemelni, a sorozók elé vittek. Az alkalmatlannak minősítettek helyett küldték azokat, akik a húzott számok sorrendjében utánuk következtek .*” A sorshúzásnál a vagyoni helyzetet nem vették figyelembe, minden katonakorú ifjú részt vett a soroláson.

A fent említettek ellenére a tehetősebb családoknak lehetőségük volt 500–1200 forint megfizetése ellenében más személyt állíttatni saját fiuk helyett. A befizető összeg jelentősen változott az ország különböző területein. A katonasors elsősorban a szegényebb néprétegeket, a jobbágyokat érintette még mindig, akik között a szegényes életkörülményeknek köszönhetően rendkívül sok volt a katonai szolgálatra alkalmatlan legény.

A szabadságharc éve

A toborzások eredményességét illetően a szabadságharc hozott kiemelkedő változást. Kossuth híres beszédének hatására, mely 1848. október 4-én hangzott el Szegeden, özönlöttek az ifjak katonának:

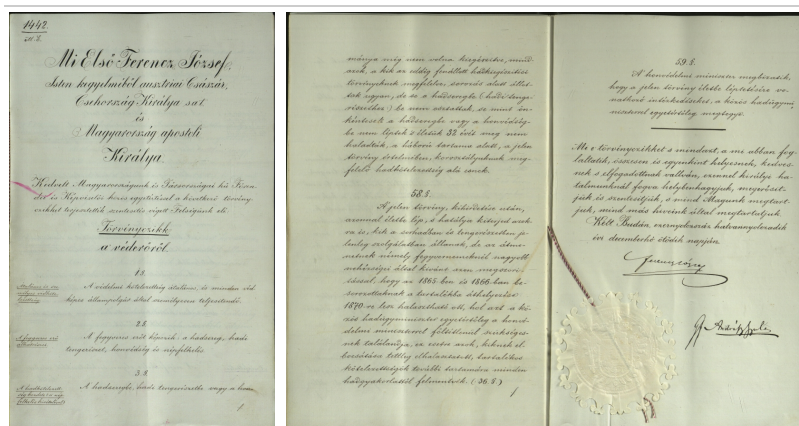
„Hazám fiai! Mondhatatlanul fontos az óra, melyben hozzátok szólok; talán éppen ebben az órában ütköznek vitéz seregeink az áruló csordáival. Ki tudja, mit hoz reánk ez óra? Győzelmet vagy veszteséget? – De győzzünk bár vagy veszítsünk, én Szeged népére mindenesetre számolok. A népre minden esetben szükségünk lesz; ha győzünk, hogy a győzelem gyümölcseit learassa; ha veszítünk, hogy a veszteséget győzelemmé változtassa.”

Az 1848. évi XXII. tc. a nemzeti őrsereg felállítását rendelte el meghatározott vagyoni helyzet teljesülése esetén a 20 és 50 éves kor közötti lakosság közül. Büntetett előéletű személy nem lehetett a nemzetőrség tagja, egyéb önkénteseket azonban szívesen fogadtak. A nemzetőrök maguk dönthették el, hogy lovas vagy gyalogos szolgálatot kívánnak-e vállalni.

A szabadságharc levereése után a honvédség ezen formája, összesen másfél évi dicsőséges működés után megszűnt. Önkényuralmi évek következtek a sorshúzással történő katonaleállítás kíméletlenül szólította katonának az ifjakat.

Az 1868-as katonai törvénycikkek

1868-ban I. Ferenc József addig nem látott részletességgel három törvénycikkben, összesen 104 paragrafusban szabályozta a katonáskodást. **(Lásd a 2. számú forrást!)** A törvény értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia fegyveres erejét a közös hadsereg, a haditengerészet, a (magyar) honvédség és a népfelkelés együttesen alkotta. A szárazföldi véderőt magába foglaló elemek tulajdonképpen három vonalat jelentettek. Az első vonalat alkotó közös hadsereg, mely három fő fegyvernemre oszlott (gyalogság, lovasság, tüzérség), volt az az erő, amelyik akár belső, akár külső ellenség esetén bármikor rendelkezésre állt. A második vonalat a honvédség képezte, melynek feladata háború esetén a hadsereg támogatása volt. A népfelkelés a harmadik vonalat alkotta, békeidőben csak papíron létezett, kizárólag vészhelyzetben volt mozgósítható, az ország haderejének végső megfeszítésével volt egyenlő. A három vonal közti szintkülönbség létszámban, fegyverzetben, megítélésben nyilvánult meg.

XL tc. a véderőről

A hadkötelezettség abban az évben kezdődött, amelyben a hadkötelezett 20. életévét betöltötte. A szolgálati időt a hadseregben 10 évben, a honvédségben 12 évben határozták meg tartalékos idővel együtt. Annak ellenére, hogy ebben az időszakban már nem beszélhetünk örökös katonáskodásról, az itt előírt szolgálati időt a lakosság még mindig igen hosszúnak találta, sokan a mocsarakba húzódáva, betyárnak állva igyekeztek magukat kihúzni a katonai szolgálat alól. A katonaaállítás előli szökést és az abban való bűnrészességet valamint az öncsonkítást a törvény egyaránt büntette. (Lásd a 3. számú forrást! – 1868. évi XL tc. 47. és 48. §)

1868. évi XL. törvénycikk

a véderőről

b) az állítás előli szökés és bűnrészességre nézve

47. § A ki az ujonczállítási bizottság előtt megjelenni tartozik, de kielégítő mentség nélkül elmarad, ujonczszökevénynek, a ki pedig őt ebben tudva elősegíti, a szökésben bűnrészességet tekintetik, s mint ilyen az alább megszabott büntető eljárás alá esik.

Az oly ujonczszökevény, a ki szolgálatra alkalmasnak találatik, ha kimaradását az ebbeli vizsgálaton igazolni nem tudja, de önként jelentkezett, a rendes sorkatonai szolgálat tartamán felül egy évet, ha pedig nem önként jelent meg a sorozásnál, két évet tartozik még szolgálni; ha végre szolgálatképtelennek találatik, három hónapig terjedhető fogsággal sújtandó.

Az ujonczállítástól való szökésben bűnrészesek három hónapi, vagy különösen súlyosbító körülmények között hat havig terjedhető fogság alá esnek.

Ha az ujonczszökevény 36 éves életkorát (16. és 33. §) már meghaladta, és nem igazolhatja, hogy már akkor szolgálatképtelen volt, midőn az első korszátlyba lépett: hat hónapig terjedhető fogsággal sújtandó.

Az ujonczszökésben való bűnrészesek három, vagy különösen nehezítő körülmények közt hat hónapig terjedhető fogsággal sújtandók.

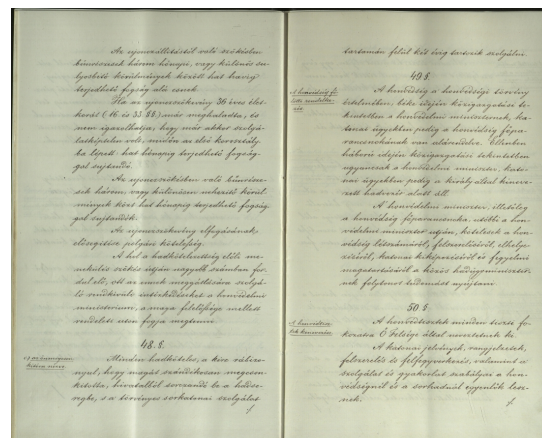
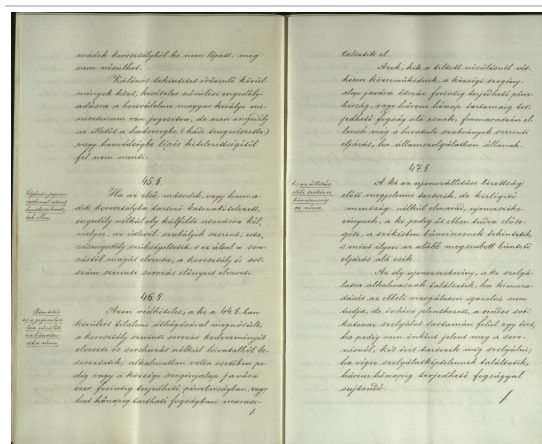
Az ujonczszökevény elfogásának elősegítése polgári kötelesség.

Ahol a hadkötelezettség előli menekülés szökés útján nagyobb számban fordul elő, ott az ennek meggátolására szolgáló rendkívüli intézkedéseket a honvédelmi ministerium, a maga felelőssége mellett, rendeleti úton fogja megtenni.

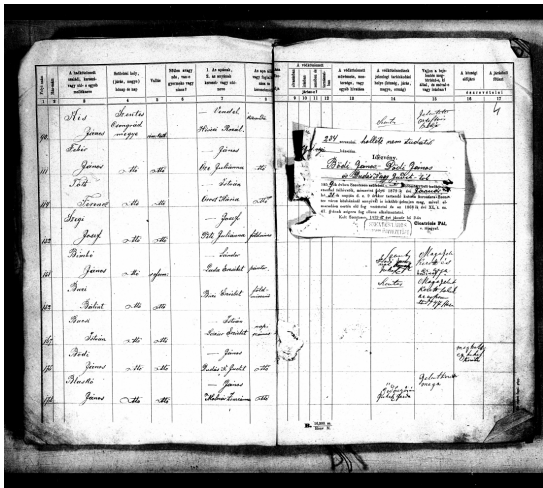
c) Az önmegcsonkítóra nézve

48. § Minden hadköteles, a kire rábizonyul, hogy magát szándékosan megcsonkította, hivatalból sorozandó be a hadseregbe, s a törvényes sorkatonai szolgálat tartamán felül két évig tartozik szolgálni.

Az átirat a www.1000ev.hu oldalról származik

A törvény gyakorlati alkalmazása során az ismeretlen helyen tartózkodó személyek nevére idézést állítottak ki. **(Lásd a 4. számú forrást!)**

4. sz. forrás

Jelzet: MNL OL X 4295 Szentcs B 616 - Mikrofilmgyűjtemény

Egyesek öncsonkítással igyekeztek elkerülni a hosszú katonai szolgálatot, a törvény őket plusz szolgálati idővel sújtotta. 1868. évi XL tc. 48. § „Minden hadköteles, a kire rábizonyul, hogy magát szándékosan megcsonkította, hivatalból sorozandó be a hadseregbe, s a törvényes sorkatonai szolgálat tartamán felül két évig tartozik szolgálni.”

XL tc. a honvédségről

Ez a törvénycikk hozta létre az ötven esztendőn át fennálló Magyar Királyi Honvédséget (1868–1918). Gróf Csáky Károly honvédelmi miniszter így írt 1928-ban a honvédségről: „Másodrendű fegyveres erőnek szánták ugyan, de a magyarság lelkesedéséből és áldozatkészségéből a harcos csapatok legelisejévé fejlődve, a világháború minden csataterén barát és ellenfél legnagyobb tiszteletét vívta ki. A háborút befejező összeomláskor ez a honvédség is történelemmé lett.”

A honvéds csapatok legelső felállítását toborzással bonyolították le, a hadkiegészítés a későbbiekben sorozással történt. A honvédségbe besorozott katonák csak kivételes esetben, a törvényhozás külön rendelkezése esetén tartoztak a magyar korona országain kívül szolgálatot teljesíteni. A közös hadseregbe és a haditengerészethez a legalkalmasabb egyéneket válogatták be. Közvetlenül a honvédséghez csak azokat sorozták, akik a hadsereg létszámán felül találtak alkalmasnak. A hadsereg és a honvédség között az ilyen jellegű különbség csak 1912-ben szűnt meg. A szolgálati nyelvben és ruházatban szintén eltérést találunk. A honvédség megalakulásakor két fegyvernemre tagozódott: a gyalogságra és a lovasságra, a honvédtüzérséget 1912-ben hozták létre.

XLII tc. a népfelkelésről

A népfelkelés rendeltetését az 1868. évi XLII. törvénycikk 3. §-a határozta meg: „A felkelés rendeltetése: a sorhadat és honvédsereget támogatni az által, hogy a harcoszintér előkészítésénél alkalmaztassék, az ellenséget minél több oldalról nyugtalanítsa és károsítsa, a közlekedést megszakítsa vagy helyreállítsa, akadályokat vessen, végre, hogy a küldöncz- és a hadi czélok által igényelt egyéb szolgálatokat teljesítse.” A népfelkelők mozgósítását az uralkodó rendelhetette el, abban az esetben, ha az országot az ellenség közvetlen lerohanással fenyegette, vagy az idegen csapatok már a határokon belül tartózkodtak. A törvény értelmében a népfelkelésre 19 és 42 éves férfiak voltak kötelezhetőek. A népfelkelés a védelem legvégső esetben alkalmazott mozgósítása volt a hadsereg és a honvédség támogatására. A népfelkelők ismertetőjele eredetileg egy nemzeti színű karszalagból állt, 1886-tól vezették be a katonai ruházatot, a nemzeti színű népfelkelői jelvény megtartása mellett. A népfelkelést a véderő kiegészítő részének tekintették, bevetésére az I. világháború alatt került sor.

Garay Ákos festőművészrajza

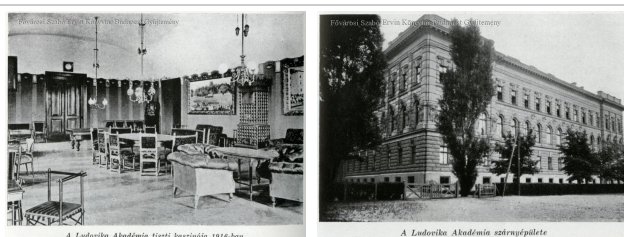
Sorozás

A sok kivételt tartalmazó rendszer helyébe 1868-ban az általános védkötelezettség lépett, amelyet minden testileg és szellemileg ép állampolgár személyesen tartozott teljesíteni. A törvény részletezi az állítási eljárást is. Az állítás során megmaradt a népességarányos sorozás, melyet a törvény minden év január 15. és március 15. közé eső időszakra írt elő, a tényleges szolgálati idő október elsejével kezdődött. Az év elején tartott fősorozást szükség esetén utósorozás egészítette ki. A sorozás alkalmával a legényeket három korosztályba osztották, az egy naptári évben születettek egy korosztályt alkottak. 1882-ben egy törvénymódosítás egy negyedik korosztályt is létrehozott, ezt azonban kizárólag abban az esetben alkalmazták, ha a kellő létszám az első három korosztályból nem jött össze. Az állítás mindig a legfiatalabb korosztállyal kezdődött. Az idő elteltével egyre csökkent a tényleges besorozás valószínűsége, a betöltött 36 éves kor felett végérvényesen elkerülhető volt a katonai szolgálat (a külpolitikai helyzet függvényében, népfelkelés esetén azonban még mindig számításba jöhetett valaki). 1868-ban már nem bemondásra állapították meg az ifjak személyazonosságát, illetve életkorát; a szükséges segédokmányok hitelességeért a községi előljárók, illetve az anyakönyvvezetők tartoztak felelősséggel. A nősülést a harmadik korosztályból történő kilépésig miniszteri engedélyhez kötötték, a nősülésre való hivatkozás nem jelenthetett felmentést a katonai szolgálat alól. A jogosulatlanul nősülőket sorshúzás nélkül hivatalból besorozták, vagy pénzbírság megfizetésére kötelezték.

A sorshúzásra illetve az állításra kötelezettek saját költségén járultak a sorozóbizottság elé, ahol katonaoorvos döntött alkalmasságukról. Az alkalmassági kategóriákat jogszabály írta elő. A következő öt kategória létezett: 1. alkalmas, 2. segédszolgálatra alkalmas (itt meg kellett jelölni a segédszolgálat jellegét is), 3. jelenleg alkalmatlan, 4. fegyveres és segédszolgálatra alkalmatlan, 5. minden szolgálatra alkalmatlan. A sorozás során megmérték a védköteles testmagasságát, a törvény előírása szerint az tekintették alkalmasnak, aki „legalább 59 bécsi hüvelyknyi testmagasság (155 cm, 1 bécsi hüvelyk= 2,63 cm) mellett a szükséges szellemi és testi képességekkel bír” (1868. évi XL. tc.) A sorozóbizottságok összetétele változatos, civilek (pl. alispán, polgármester, főszolgabíró, területileg illetékes orvos) és katonai képviselők, katonaoorvos egyaránt képviseltették magukat. A sorozóbizottságok által alkalmazott minősítéseket központilag határozták meg: a) besorozandó, b) segédszolgálatra besorozandó, c) visszahelyezendő, d) fegyverképtelen, e) törlendő. Az alkalmassági kategóriákat illetve a minősítéseket azonban az állítási vezetésekor nem használták következetesen, eltérések tapasztalhatók az egyes területek között. Visszahelyezendő minősítést a kevésbé alkalmatlan személyek kapták, akik későbbi időpontban ismét sorozóbizottság elé kerültek. A fegyverképteleneket erődítési munkálatokra igénybe vehették, és háború esetén népfelkelőként behívhatók maradtak. Egyedül a törlendő minősítés jelentett végleges mentességet a katonáskodás alól. Ezek a személyek semmilyen formában sem voltak katonai célokra felhasználhatók, lemondott róluk a hadsereg.

Tisztképzés

Bár már az 1808. évi VII. tc. rendelkezett a Ludovika Akadémia alapításáról, a gyakorlatban csak 1872-ben nyitotta meg kapuit. 1897-ig ez volt a magyar honvédség egyetlen nevelő- és tisztképző intézete, ahol 14 és 17 éves kor közötti ifjak részesültek tisztí oktatásban. Az akadémia ezen túl felsőfokú végzettségű tisztek képzését is ellátta. 1897-ben már nyilvánvalóvá vált, hogy a Ludovika Akadémia nem tud kellőszámú tisztet nevelni, kiképezni a honvédség számára, így az átszervezés elkerülhetetlenné vált. A Ludovikát a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémia mintájára magas szintű tisztképző intézetté alakították át, előkészítő intézményként pedig létrehozták a soproni főreáliskolát, valamint a nagyváradi és a pécsi hadapródiskolákat. A tartalékos tisztek az egyéves önkéntesek közül kerültek ki. Ez a lehetőség olyan fiatalok számára állt fenn, akik bizottság előtt adtak számot általános műveltségükről. A jelöltek a szolgálatot eleinte csak saját költségen teljesíthették, 1889-től lehetőség nyílt az államköltségen történő szolgálatra és zsoldfizetésre. A katonai képzőintézetek végzett növendékeit a katonai hatóságok által meghozott szabályok értelmében külön sorozták be. Azok a növendékek, akik díjmentes képzést kaptak a rendes szolgálati időn felül tartoztak szolgáltni.

(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest-képtárház)

20. század

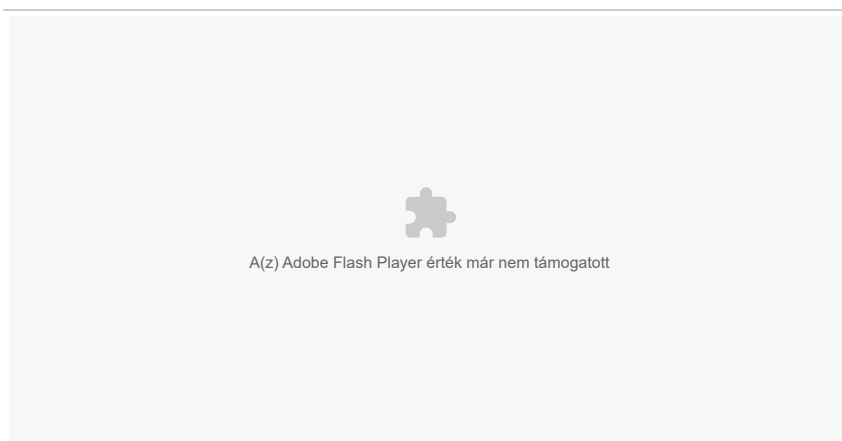
A Nagy Háború

Az első világháború kitörésekor az 1912. évi XXX. tc. volt érvényben, mely egységesítette a közös hadsereg és a honvédség védkötelezettségét. A törvény szabályozta a jelentkezést az összeírásra, a községi előljáróságok és az anyakönyvvezetők közreműködését. Új elem tűnik fel az egészségügyi alkalmasság kérdésében: amennyiben a sorozás helyszínén a jelölt alkalmassága, illetve alkalmatlansága nem dönthető el, kórházi kivizsgálás kérhető. A sorozóbizottság tagjai polgári részről a sorozójárás közigazgatási tisztviselője és a megyei főorvos, a közös hadsereg és a honvédség részéről egy-egy törzstiszt vagy százados és legalább egy katonaoorvos. A besorozottak közös hadseregbe és a honvédségbe való beosztását váltakozva kellett foganatosítani.

1914. július 25-én Ferenc József elrendelte a haderő egy részének mozgósítását. Alig egy héttel később, 1914. július 31-én pedig az ország minden védköteles férfit megkapta a mozgósítási parancsot. Már a háború első hónapjai oly mértékű véráldozattal jártak mind a legénységet, mind a tisztikart illetően, hogy a póttartalékok is kimerültek. Testi alkalmasság tekintetében egyre lejjebb és lejjebb került a színvonal, egyre idősebb évfolyamokat küldtek a frontra. A sebesültek felépülésük után szintén az arcvonalban találták magukat, a háború vége felé bizony az is előfordult, hogy negyedszer-ötödször sebesült katonát vezényeltek ismét a hadszínterre.

A népfelkelés fegyverbe hívása már a háború elején, 1914. július 31-én bekövetkezett. A békeben kidolgozott mozgósítási tervek alapján létrejöttek a népfelkelő gyalogezredek és huszárosztályok. Különleges népfelkelő alakulatokat is felállítottak, melyek elnevezése árulkodik az általuk ellátott feladatokról: *erődítési munkásosztagok, útépitési munkásosztagok, örkülönítmények, vasútbiztosító alakulások, mészáros századok, pékszáradok, teherhordó századok, megszálló alakulatok*. A háború elhúzódásával a negyvenkét évesek évfolyama is kimerült. Kivételes törvényekkel kellett tehát biztosítani az utánpótlást, egyre idősebb és idősebb évfolyamokat mozgósítottak. A háború utolsó évében már 55 év volt a népfelkelési korhatár. A fiatalabb korosztályokat is érintette az életkorban bekövetkezett módosítás, itt 18. évre csökkentették a népfelkelésben való részvételt. Az alkalmasság tekintetében is egyre engedékenyebbek lettek a sorozóbizottságok.

1915 folyamán két rendkívüli katonai törvény is életbe lépett. A Ferenc József által szignált 1915. évi II. tc. módosította a háború időtartamára a népfelkelési törvényt, a III. tc. pedig rendelkezett a népfelkelésre kötelezett magyar állampolgárok a Galíciából és Bukovinából kiegészülő osztrák seregtestekbe a háború időtartamára történő beosztásáról. **(Lásd az 5. számú forrást)**

Az 1917. évi VIII. tc. már IV. Károly uralkodására esik. **(Lásd a 6. számú forrást!)** Ebben a törvényben az uralkodó a hősi halottak emlékének megőrkítéséről rendelkezik. A törvény minden község illetve város feladatául jelöli ki a hősi halottak nevének megőrkítését, melynek eredményeként sorra jönnek létre a háborús emlékművek még a legapróbb településeken is.

A(z) Adobe Flash Player érték már nem támogatott

6. sz. forrás

Jelzet: MNL OL N 45 Lad. H, Ser. A, Fasc. 3, 1917: VIII. tc. - Regnicolaris levéltár, Archivum Regni, Privilegia recte articuli,
Aláírók: IV. Károly és gróf Tisza István miniszterelnök

Első világháborús emlékművek Jász-Nagykun-Szolnok megyében - Fegyverek

Sunkó Attila főlevéltárosnak köszönöm értékes észrevételeit.

Az iratfotókat Czikkelyné Nagy Erika készítette.

Címkék:

[honvéd](#) ^[2]

[hadtörténet](#) ^[3]

[hadirokkant](#) ^[4]

[hadigondozás](#) ^[5]

[világháború](#) ^[6]

[katonák](#) ^[7]

[Szerényi Ildikó](#) ^[8]

Kiadás: 15. évfolyam (2015) 2. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/hadtortenet/kiszolgalt_oreg_bakak_es_a_nagy_haboru_hosi_halottai.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/hadtortenet/kiszolgalt_oreg_bakak_es_a_nagy_haboru_hosi_halottai.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/honved>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hadtortenet>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hadirokkant>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hadigondozas>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/vilaghaboru>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/katonak>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szerenyi-ildiko>